

УДК 821.161.2:340.12

О. Гук

ТАРАС ШЕВЧЕНКО – АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОЦЕСІВ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Висвітлено проблему формування системи цінностей українського суспільства в контексті процесів державотворення, враховуючи аксіологічні ідеї творчості Тараса Шевченка як творця ідеї української політичної нації.

Ключові слова: цінності, слово, свобода, гідність, правда, істина.

В контексті святкування 200-річчя з дня народження Т. Григоровича Шевченка ми намагаємося осмислити його спадщину з позиції сьогодення, усвідомлюючи наскільки актуальною є вона для українського народу у такий переломний момент його історії. Свого часу І. Дзюба сказав: “Тараса Шевченка розуміємо настільки, наскільки розуміємо себе – свій час і Україну в нім” [1]. Завдання не з простих. Водночас чітко простежується і зворотній зв’язок: чим глибше ми осягаємо зміст Шевченкового Слова, його багату спадщину, тим краще розуміємо самих себе, сутність проблем нашого сьогодення, а основне – шляхи їх вирішення. Шевченко приходить зі своїм “Словом” у нашу сучасність день, пропонуючи велику цінність – генетичний код нашої нації, який має стати основою державотворення.

Українська держава нині переживає надзвичайно важливий і відповідальний етап свого розвитку: здає екзамени на зрілість. Аналізуючи історичні, теоретико-методологічні, нормативно-правові засади державотворення, які безперечно є дуже вагомими, мусимо усвідомити виняткову і власне засадничу роль аксіологічного виміру. Формування української держави потребує, насамперед, визначення ціннісної системи координат. У протилежному випадку загроза національній безпеці набуває цілком реальних обрисів.

Саме тому метою статті, за задумом автора, є спроба критичного осмислення творчості великого мислителя, якого більшість дослідників української філософії (Д. Чижевський, М. Шлемкевич, С. Кримський) визначають репрезентом українського духу. Осмислення в контексті процесів державотворення, формування громадянського суспільства, визначення українцями власної національно-культурної ідентичності.

Т. Шевченко настільки велична постать в історії України, що ось уже практично півтора століття його образ ідентифікується з самою Україною та українським народом. Роль Пророка в історії свого народу є великою відповідальністю, важкою ношею. Важкою тому, що у різні періоди історії науковці, митці, політики прагнуть використати його авторитет з метою оправдання чи підтвердження своїх власних ідей. Навіть у радянський період, коли українська історія фальшувалася в особливо цинічний спосіб, і в ній з’явилася величезна кількість “білих плям” і табу на ключові постаті, Шевченкові було відведено центральне місце в пантеоні культових осіб комуністичого режиму.

Механізм маніпулювання простий: якщо неможливо викреслити ту чи іншу особу з історії, її потрібно подати в іншому світлі, викривляючи ключові ідеї мислителя та поступово змінюючи акценти в напрямку нового смислового контексту. В переліку маніпулятивних технологій, що активно використовуються для формування необхідної суспільної думки, така комунікативна стратегія отримала назву “рефреймінг” (з

англійської – рамка). Тобто м'яко змінюється рамка, контури сприйняття людиною реальності, доти, поки реальність не постане в новій якості, змодельованій штучно. Таким чином створюється симулякр, фальшивий образ. Саме в такий спосіб і був зліплений образ революціонера-більшовика, що вийшов із простого народу і все життя боровся з царським режимом. А радянська влада, “визволивши” цей простий народ, втілила ідеї Т. Шевченка в життя і зажила Україна щасливо “в сім’ї вольній, новій” (читай між рядками – в СРСР). Очевидно, що практика радянської ідеологічної машини не нова, просто була вишліфувана, доведена до певного рівня досконалості, базуючись на новітніх досягненнях в галузі нейролінгвістичного програмування.

Єдине, що якось не вписувалося в чітку ідеологічну картину радянського режиму і мало когнітивний дисонанс у суспільну свідомість – це традиція української інтелігенції, започаткована поколінням шістдесятників, вшановувати Шевченкові дні, організовуючи зібрання біля пам’ятника мислителю та читаючи його вірші. Бо слова Кобзаря, які тут звучали, викликали постійне відчуття актуальності і злободенності, а значить породжували просте, однак дуже незручне запитання: “Що ж, власне, змінилося з часів Російської імперії для українців”? Такі незручні запитання заставляють шукати відповіді, задумуватися, аналізувати, порівнювати, робити висновки. З’являються ідеї, які об’єднують навколо себе однодумців, переростають у програми, призводять до дії, до змін, спочатку у світогляді, а згодом – у реальному житті. Це класичний варіант пояснення проблеми розвитку у філософії, коли основною рушійною силою виступає Ідея або ж “Слово” в інтерпретації Шевченка:

*Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово
("Подражаніє 11 Псалму") [2]*

Категорія “Слова” є ключовою в процесах формування світогляду. Осердям сформованого світогляду є система цінностей, яка і закладає підвалини спільноти вільних людей, а не рабів. Становлення незалежної української держави апіорі передбачає наявність критичної маси вільних особистостей, що усвідомлюють цінність свободи, необхідність та готовність її захищати. А Шевченкове “Слово” – це і є та основна зброя в цивілізованому світі, відкритому інформаційному просторі.

*“Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!..
...Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопила
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово – божєє кадило,
Кадило істини. Амінь”
("Неофіти") [3]*

Очевидно, Шевченка тривожить шлях його “Слова” до українського народу. Цей шлях може бути тільки духовний, бо призначення “Слова” як ідеї – трансцендентне, вектор його спрямованості – у майбутньому. Його місія – націєтворення. І тому тільки у національному “Слові” міг Шевченко самореалізуватися як Пророк і виконати своє призначення духовно інтегрувати, консолідувати свій народ у націю. В цьому він бачить Істину. І лише “Слово” може створити систему духовної взаємодії між поетом та його народом.

Таким чином, з архетипом “Слова” і так само з архетипом Софійності в українського народу пов’язується національна ідея, і це склалося історично. А творцем української національної ідеї на рівні “Слова” є Шевченко. Необхідно підкреслити, що в українській ментальності (на цьому наголошує більшість дослідників, зокрема С. Кримський) ніколи не було гострого розриву між інтелектом та почуттям, між духом та тілом, вірою та раціональною сферою. І з перетворенням українського етносу в націю, “концепція духовного розуму набирає рис так званого раннього просвітництва, ідеології модернізації традиційного суспільства в гуманістичний соціум на засадах толерантного співвідношення християнської духовності з раціональною картиною світу” [4].

У цьому контексті проблема духовної модернізації суспільства та процесів державотворення на основі української національної ідеї є надзвичайно актуальною на сьогодні, коли в Україні відбуваються правдиво революційні події на всіх рівнях.

Як влучно зауважує сучасна відома дослідниця О. Забужко, “в пантеоні українських мислителів Шевченко посідає місце особливе й виняткове – настільки виняткове, що духовна історія України від часу його появи й дотепер розгортається, необхідно співвідносячись із ним (і самовизначаючись щодо нього) як із своєрідним абсолютом” [5]. Кожен новий етап, в який ми входимо, звучить новими гранями Шевченкового слова.

Проте саме аксіологічний вимір процесів модернізації нашого державотворення, на нашу думку, особливо потребує глибокого вивчення духовної спадщини Шевченка. Тому і вважаємо за потрібне детально проаналізувати систему цінностей великого мислителя, викристалізованих його “огненным словом”. У його власній інтерпретації ця система окреслена своєрідним смисловим полем координат “Правда – Істина”. Правда, як влучно зауважує філософ С. Кримський, – це “особливий феномен зв’язку істини з життям людини, втілення істини в людській діяльності”. А якщо звернутися до етимології понять, то вимальовується цікава картина: слово “правда” походить від давньослов’янського “прав” – обітниця, присяга, правило, закон, договір. Термін ж “істина” походить від латинського “is-to”, “iste” (порівняйте з російським “истец”) – той, хто шукає, вимагає суду, хто запитує. Таким чином, робить висновок С. Кримський, “правда будується, істина відкривається” [6].

Саме тому цінності “Правди – Істини” є фундаментальними в системі державотворення, в системі державного управління, а ще важливішими – в системі публічного врядування. Процеси модернізації всієї системи державної влади, її перезавантаження потребують, насамперед, принципово нової світоглядної основи, в якій основою має бути верховенство права, в давньослов’янському варіанті це і закон, і обітниця, присяга, яку складають перед своїм народом його обранці. На рівні глибинних архетипів у ментальності українців “Правда” символізує “Справедливість”. Справедливою може бути тільки та система, яка сповідує демократичні цінності. І це надзвичайно яскраво проілюстрував Майдан.

Тому “Правда” є центральним кодом Шевченківського тексту, але при тому цей код діє на декількох рівнях:

- на рівні культурного етносу як складник духовного буття України;
- на рівні історичної перцепції – трансформує українську історію на основі міфу;
- на рівні загальнолюдського світобачення – як одну із найважливіших цінностей людського буття;
- на рівні національного буття – бо у кожній нації свій Дім – а у ньому *“в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля”*.

(“І мертвим, і живим, і ненародженим...”) [7].

Наступна важлива ціннісна орієнтація Шевченкового слова – це “Воля”. В духовному житті України “Слово” завжди вважалося початком вільної думки та вільної людини. А “Воля” та її маніфестація у вчинках розкріпаченої особи була найвищою цінністю в українському менталітеті. За Т. Шевченком, боротьба за “Волю” збігається з духом “Правди”: це цінності, що взаємно доповнюють одна одну. Без однієї немає другої, і навпаки. Дух “Свободи”, що особливо напружився через покріпачення козацького люду, – став для світосприйняття Шевченка його найвагомішою настановою і духом “Правди” його життя.

“Воля”, “Свобода” – були найважливішими цінностями в житті Шевченка. Сам факт його народження в родині кріпаків, його шлях до звільнення з кріпацтва є яскравим підтвердженням цього. Це рівень найглибших пластів його психіки, найперша потреба – бути вільним. Саме тому він емпатійно здатен відчувати увесь трагізм поневолення українського народу. Протягом всього його життя “Свобода” та “Гідність” будуть для нього основним пріоритетом. Це чітко можна проілюструвати записом у його Щоденнику від 18 червня 1857 р., зробленому під кінець заслання в Оренбурзькій фортеці, коли з’явилася реальна надія на його визволення: “Як швидко, як із жаром виконують наказ арештувати, так, навпаки, мляво і холодно справляють наказ визволити. А наказ іде від тієї ж самої особи, і справляють його ті ж самі органи. Чому така різниця? В 1847 р. у цьому місяці мене на сьому добу доставили з Петербурга до Оренбургу. А тепер дай Боже на сьомий місяць одержати наказ якого-будь батальйонного командира, щоб забрали у мене казенні речі та спинили харчове утримання мене. Форма, але я не тямлю такої нелюдської форми” [8].

Ці проблеми приниження людської гідності, позбавлення людської особи права на вільне самовизначення, національне поневолення викликали у світі такі знакові події, як Англійська революція XVII ст., війна за незалежність США, Велика Французька революція XVIII ст. Вони були надзвичайно актуальними у час боротьби проти панування тоталітарних режимів у XX ст. В Україні такі проблеми залишилися нагальними та актуальними і на сьогодні.

А тоді, ще в середині XIX ст., Т. Шевченко сприйняв науку демократичних цінностей з глибин українського народного життя й народного духу. Він прагнув передусім пробудити народ до свободи і спонукати його до самостійного життя. Гасло: *“Борітеся – поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!”* (“Кавказ”) [9] є у свідомості кожного громадянина України нині асоціюється з героями Небесної Сотні, поколінням пасіонаріїв, які реалізували слова Шевченка у своєму подвигу. Свої життя вони віддали за свободу своєї країни, свого народу, з вірою в те, що справжніми цінностями і є “Свобода” і “Гідність” людини.

В контексті осмислення категорії свободи сучасних філософів, цікаво, що Т. Шевченко не протиставляє, як наприклад І. Берлін [10], негативний і позитивний рівень

свободи. Осмислення категорії свободи у нього постає насамперед у глибинному екзистенційному вимірі як іманентної потреби українця, людини. Перший, так званий “негативний” рівень свободи як можливості вільно розпоряджатися своїм життям (“свободи від рабства, кріпацтва”) неминуче пов’язаний із вищим – “позитивним” рівнем – “свобода для”, “свобода в ім’я чого”.

Власне внутрішнє рабство людини і її моральну нищість він ненавидів найбільше. Яскравим наочним підтвердженням цього є картина царського двору часів Миколи I, наскрізь корумпованої, забюрократизованої і аморальної системи російського чиновницького апарату, яку він так психологічно глибоко і проникливо зобразив у своїй славнозвісній поемі “Сон”:

*... Панства, панства
В сребрі та златі!
Мов кабани годовані –
Пикаті, нузаті!..
... Аж потіють, та товпляться,
Щоб то ближче стати
Коло самих: може вдарять
Або дулю дати
Благоволять; хоч маленьку,
Хоч півдулі, аби тільки
Під самую пику.
І всі у ряд поставали,
Ніби без ’язики!..
... Дивлюсь, цар підходить
До найстаршого... та в пику
Його як затопить!..
Облизався неборака
Та меншого в пузо –
Аж загуло!.. а той собі
Ще меншого туза
Межи плечі; той меншого,
А менший малого,
А той дрібних, а дрібнота
Уже за порогом
Як кинеться по улицах,
Та й давай місити
Недобитків православних... [11].*

Очевидною стає актуальність Шевченкового слова в контексті характеристики недавнього сьогодення української системи влади часів диктаторського режиму В. Януковича. На перший погляд складається враження, що тут поет зображає політичну українську псевдоеліту у Межигір’ї.

Рабська свідомість – основна перешкода на шляху до свободи. Її неможливо нав’язати зовні, якщо вона іманентно не притаманна нації. Однак надзвичайно важливим моментом є проблема виховання молодого покоління. Адже самі цінності є основою виховання. Як сформувати вільну людину з почуттям власної гідності у суспільстві з системою викривлених цінностей через “ефект кривого дзеркала” за словами Л. Костенко.

А без здорової системи цінностей у суспільства нема майбутнього. Це пряма загроза втрати державності.

Саме це, очевидно мав на увазі поет, пишучи:

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині –
Однаковісінько мені.
В неволі виріс меж чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій – не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: “Молись,
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись”.
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.
“В казематі” [12].*

Якими пророчими виявилися і ті слова Шевченка. Окрадена держава проснулася в огні. Але архетип “Свободи” української нації виявився тією життєдайною енергією, що змогла повалити диктаторський режим. Реалізувавши перший рівень свободи, перед нацією постало надзвичайно важливе завдання – побудувати державу на істинних демократичних цінностях. Саме тому прагнення України увійти до держав Європейської Спільноти символізує, насамперед, прагнення утвердити цінності правової демократичної держави, в якій права і свободи людини, її гідність, займають пріоритетне місце.

Т. Шевченко є на сьогодні духовним будівничим нашої держави. Тому наш обов'язок самокритично осмислити його дорогоцінну спадщину, його пророцтва й перестороги, долати духовне невірність шляхом забезпечення повної свободи особи. Тільки за цієї умови українська людина сприйматиме об'єктивні оцінки історії свого народу й відкриє для себе чіткі перспективи розвитку рідної держави.

Знову, як у часи Т. Шевченка, як і на початку ХХ ст., у період національно-визвольних змагань, так і зараз постає перед українською інтелігенцією, за словами І. Франка, “величезна, дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здатний до самостійного культурного і політичного життя...” [13].

Сформувати саме культурний організм української нації – завдання надзвичайно актуальне на сьогодні, неймовірно важке, але посильне й невідкладне. Це завдання

першочергової державної ваги. Інакше нам не досягнути духовної незалежності. Саме культура є “цементуючим” чинником національної самосвідомості, а її ядром – система духовних цінностей. Тому в контексті основних реформ, які потрібно проводити нинішнім органам державної влади, є те, що реформа системи освіти та культури має стати однією із найбільш пріоритетних. Національна самосвідомість – величезна духовна сила, яка здатна ефективно вплинути на державотворчі процеси, стимулюючи енергію народу задля винесення суспільного поступу на високу хвилю розвою. І як раніше, особливо в періоди історично зламні для українського народу, визначна роль у її формуванні належить поезії Т. Шевченка, яка акумулювала історичний досвід нації і не втрачає сили народного самовираження.

Тому визначальним критерієм у цьому напрямку для сучасного покоління українців є Т. Шевченко як своєрідна духовна субстанція нації. Мислитель глибоко усвідомлював важливість глибинного вивчення власної історії, що зможе забезпечити духовний зв’язок між поколіннями, передачу істинних гуманних цінностей, що дасть змогу забезпечити розквіт у державі людської особистості. Максимальна ж відкритість генія Шевченка до категорій “Добра” і “Щастя” робить його причетним до фундаментальних засад буття людини на землі, включає його національні цінності у загальнолюдський процес поступу до “Істини”, “Добра” та “Краси”.

Багатофункціональність духовності Шевченка, наші повсякчасні потреби її реалізувати в практично-духовній діяльності засвідчують й необмежені духовні можливості нашого Пророка і діапазон наших культурних запитів. Кожний новий етап, який проходить Україна, звучить новими гранями Шевченкового Слова.

Українське суспільство нині проходить шлях гартування духу. Українська держава складає іспит на зрілість. Вхідження України до спільноти європейських держав потребує серйозного реформування самої системи врядування на засадах демократичних та гуманних цінностей. Аксиологічний контекст нинішніх процесів оновлення української нації має дуже ґрунтовну основу. Цією основою для нас є Шевченкове Слово. І ми відчуваємо інтуїтивно глибинну потребу звернутися до Шевченкового силового поля як найбільш потужного, універсального й духовно поживного.

Література

1. Дзюба І. У всякого своя доля: Епізод із стосунків Шевченка із слов’янофілами [Текст]: літ.-крит. нарис. — К.: Рад. Письменник, 1989. — С. 3.
2. Шевченко Т. Г. Кобзар [Текст] / Т. Г. Шевченко; вступ. Ст. О. Гончара; приміт. Л. Козацької. — К.: Дніпро, 1987. — С. 536.
3. Так само. — С. 516, 517.
4. Кримський С. Під сигнатурою Софії [Текст] / С. Кримський. — К.: Вид. Дім “КМА”, 2008. — С. 293.
5. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу [Текст] / О. Забужко. — 4-те вид. — К.: Факт, 2009. — С. 34.
6. Кримський С. Під сигнатурою Софії... — С. 175.
7. Шевченко Т. Г. Кобзар... — С. 288.
8. Шевченко Т. Зібрання творів [Текст]: у 6 т. Т. 5 / Т. Шевченко. — К.: Вид-во художньої літератури “Дніпро”. — С. 20.
9. Шевченко Т. Г. Кобзар... — С. 284.
10. Берлін І. Две концепции свободы [Электронный ресурс] / И. Берлин. — Режим доступа: <http://kant.narod.ru/berlin.htm>.

11. Шевченко Т. Г. Кобзар... — С. 212, 213.
12. Так само. — С. 329.
13. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / І. Франко // Франко І. Зібрання творів [Текст] : у 50 т. Т. 45 / І. Франко. — К. : Наукова думка, 1986. — С. 404.

О. Гук

**TARAS SHEVCHENKO – AXIOLOGICAL DIMENSION
OF STATE FORMATION PROCESSES IN UKRAINE**

The problem of formation of the value system of Ukrainian society in the context of state formation processes, considering axiological ideas in the works of Taras Shevchenko as the creator of the Ukrainian political nation, is highlighted.

Key words: values, word, freedom, dignity, truth.